

УДК 347.9

**К.В. Гусаров**, канд. юрид. наук, доцент  
*Національний університет «Юридична академія  
України імені Ярослава Мудрого», м.Харків*

### ТЕОРЕТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Метою даної статті є дослідження контрольної функції судової влади в системі цивільної юрисдикції. Така функція здійснюється у формі перегляду судових рішень і судового контролю за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції судами першої інстанції.

Під системою цивільної юрисдикції слід розуміти існуючі форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Діяльність органів цивільної юрисдикції поділяється на а) здійснювану в рамках судової системи (органи судової влади) і б) поза нею (органи виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, Президентом України, третейськими судами, нотаріатом). Діяльність судів, на відміну від інших юрисдикційних органів, має більш змістовний юридичний характер у зв'язку з місцем судів у системі державних органів, відправленням правосуддя й реалізацією принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Інститут судового перегляду й контролю в цій системі не був предметом спеціального наукового вивчення. Що ж стосується вивчення судово-контрольної функції в цілому, то до певного часу юридична наука й насамперед теорія права не ставили перед собою спеціального завдання дослідити природу і зміст контрольної діяльності, розкрити її структуру, функції, визначити риси, що дозволяють відрізнити контрольну діяльність суду від правотворчості й правозастосування інших юрисдикційних органів. Першим кроком на шляху розкриття суті контрольної процесуальної діяльності й обґрунтування наявності контролю як правової форми останньої, стала монографія харківських учених у галузі юридичного процесу В. М. Горшеньова й І. Б. Шахова [5]. Аналіз історико-правового аспекту розвитку контрольної діяльності дозволяє погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою, що питання судового контролю тривалий час не привертало

увагу вчених-юристів унаслідок обмеженості сфери його застосування і, отже, незначної ролі в управлінні державними й суспільними процесами [9, с. 234]. Активного розвитку функція судового контролю у сфері суспільних правовідносин набула після прийняття Конституції України 1996 р. Водночас цілком очевидно, що як вид державної діяльності контроль існував і за часів далекого минулого.

Що ж до вивчення функції судового контролю в системі цивільної юрисдикції доречно відмітити суттєву зацікавленість юристів питаннями, пов'язаними з переглядом судових рішень судами апеляційної й касаційної інстанцій. Указана функція правосуддя функціонує у 2-х видах. До першого належить контроль за актами, діями або бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції. Другий вид цієї функції є особливою формою діяльності органів судової влади, що полягає в перегляді судових рішень, підлягаючих оскарженню. Він реалізується судами апеляційної, касаційної інстанцій і Верховним Судом України.

Ми погоджуємося із І. Сидоровим у тому, що кожна структурна ланка судів загальної юрисдикції виконує власні контрольні функції [11, с. 101]. Так, ст. 129 Конституції України однією з гарантій належного відправлення

правосуддя визначає перегляд судових рішень в апеляційному й касаційному порядку. Це положення міститься й у ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка доповнює зазначене право гарантією перегляду справи Верховним Судом України [2; 2010. – № 41. – Ст. 529], а також у ст. 13 ЦПК України. З огляду на це вбачається необґрунтованою позиція деяких учених щодо існування процедури оскарження судових рішень, побудованих «по вертикалі», що має свої недоліки, які полягають у складній побудові судової системи. Деяко критично слід поглянути на пропозицію І. Тоцького, що незаконно постановлене рішення не може бути предметом апеляційного чи касаційного оскарження. Воно не повинно переглядатися вищим судом, а має бути переглянуто та скасовано в тому суді, який його виніс. За необхідністю перегляд справи може відбуватися неодноразово [15, с. 123].

Судовий контроль у системі цивільної юрисдикції не обмежується лише переглядом актів органів судової влади з боку судів апеляційної й касаційної інстанцій, а також Верховним Судом України. За ЦПК України 2004 р. передбачається можливість судового контролю на стадії виконання судових рішень із цивільних справ. Крім того,

вітчизняне законодавство містить норми про судовий контроль за наявністю волевиявлення за інтересованих осіб за рішеннями третейських судів у випадках, закріплених Законом України «Про третейські суди» [2; 2004. – № 35. – Ст. 412]. Особливе місце в контрольній діяльності суду посідають питання щодо легітимачії рішення суду зарубіжної країни при розгляді справи про видачу дозволу на примусове виконання його рішення (ст. 392 ЦПК).

Однак основним у реалізації контрольної функції органів судової влади в цивільному процесі виступає те, що предметом її діяльності є перш за все перегляд судових рішень судами вищестоящих інстанцій з метою контролю над додержанням вимог законності й обґрунтованості зазначених правозастосовних актів, а також формування єдності судової практики шляхом дотриманням Україною взятих міжнародних зобов'язань.

Вважаємо, що в даній публікації слід зупинитися лише на процесуальній формі судового контролю. Це пояснюється тим, що предметом нашого дослідження є діяльність судів цивільної юрисдикції стосовно відправлення правосуддя й контролю. Непроцесуальна ж форма контролю не належить до конституційно закріплених функцій органів судової влади.

При опосередкованому контролі діяльність суду може вийти за межі цієї процедури в системі цивільної юрисдикції, оскільки випадки винесення окремої ухвали можливі, й коли суд реагує на порушення закону будь-якими суб'єктами правовідносин, у тому числі й тими, діяльність яких не пов'язана із захистом громадянських прав чи охоронюваних законом інтересів. Наприклад, діяльність адвокатів хоча і слід вважати наданням юридичної допомоги суб'єктам права в цивільних, кримінальних, господарських та інших справах, але адвокатура згідно із Законом України «Про адвокатуру» не є органом цивільної юрисдикції [2; 1993. – № 9. – Ст.62]. Авторів даної статті відомі випадки, коли органи судової влади виносили окремі ухвали щодо дій адвокатів при розгляді цивільних справ, які ними вчинялися всупереч правилам, установленим законодавчими актами й нормами адвокатської етики [12; 13]. Але це не дає нам підстав розглядати опосередкований судовий контроль як об'єкт дослідження в даній публікації.

З урахуванням спеціалізації органів судової влади й теоретичних розробок фахівців низки галузей права (про що вже йшлося), під контролем у системі цивільної юрисдикції слід розуміти

діяльність судів цивільної юрисдикції зі здійснення передбаченої Основним Законом України функції контролю за актами, діями чи бездіяльністю органів цивільної юрисдикції (в тому числі й судових), яка виконується виключно з ініціативи осіб, яким цивільним процесуальним законодавством надано право на подання відповідної скарги (заяви).

Контрольна функція, як справедливо зазначає О. Г. Тришина, притаманна всім судовим інстанціям незалежно від покладених на них завдань. При цьому існує специфіка виконання контрольної функції на кожному рівні, інакше спостерігатиметься повторна її реалізація [14, с.16]. Із 2-х форм реалізації контрольної функції особливу увагу приділимо перевірці законності й обґрунтованості судових рішень у цивільному процесі судами апеляційної й касаційної інстанцій шляхом перегляду оскаржуваних рішень. Пояснюється це особливим місцем судів контролюючих інстанцій у судовій системі України з урахуванням конституційного положення про гарантування права на оскарження судових рішень у вказаних формах. Зауважимо, що реалізація вказаної діяльності залежить від структури судової системи тієї чи іншої держави й від того, чи є така система централізованою або децентралізованою.

У вітчизняному судоустрої судову систему складають суди загальної юрисдикції й Конституційний Суд, який є єдиним органом юрисдикції конституційної. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, який, здійснюючи правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства. Стаття 17 Закону України «Про судоустрій і статус судів» підкреслює єдність судової системи та її централізованість. Аналогічним чином, як зазначає Н. Г. Єлісеєв, функціонує судова система Італійської Республіки, де теж діє єдина централізована судова система [6, с. 203].

Статті 125–127 Конституції РФ визначають децентралізованість судової системи держави. Верховний Суд РФ є вищим судовим органом по цивільних, адміністративних та інших справах, підсудних судам загальної юрисдикції. Він також здійснює судовий нагляд за їх діяльністю в передбачених федеральним законом процесуальних формах. Вищий арбітражний суд РФ є вищим судовим органом з вирішення економічних спорів та інших справ, що розглядаються арбітражними судами. У передбачених законом процесуальних формах він здійснює судовий нагляд за діяльністю арбітражних судів і дає роз'яснення з питань судової практики.

Децентралізована судова система також існує й у ФРН. Для відправлення правосуддя в загальній галузі (цивільній і кримінальній), адміністративній, фінансовій, трудовій і соціальній юстиції функціонують федеральні й земельні суди загальної юрисдикції, адміністративні, фінансові, суди з трудових справ, соціальних питань. Земельні розглядають справи по першій і другій інстанціях, федеральні утворюють вищі судові ланки. Як бачимо, у ФРН діє декілька самостійних рівноцінних судових систем, серед яких можна виділити органи судів загальної юрисдикції і структури судів юрисдикції спеціальної. До останніх належить, наприклад, система адміністративної юрисдикції. В адміністративно-територіальних одиницях функціонують адміністративні суди й Вищий адміністративний суд, у Федерації — Федеральний адміністративний суд з місцезнаходженням у Лейпцигу [1, с. 84].

У Швейцарській Конфедерації розгляд практично усіх приватноправових спорів розпочинається й зазвичай завершується в кантональних судах загальної або спеціальної юрисдикції, для чого в кожному кантоні діє багатоланкова судова система.

Найбільшою децентралізацією вирізняється судова система США, на території яких функ-

ціонує 51 судова система, одна з яких є федеральною, а інші — це суди штатів. Кожна судова система має завершену структуру, що складається з декількох ланок, що забезпечують розгляд справ по першій і другій інстанціях [6, с. 162, 271].

Централізована судова система вважається найбільш оптимальною при реалізації своїх контрольних функцій правосуддя. Функціонування децентралізованих судових систем, на нашу думку, породжує проблему визначення належного суду контролюючої інстанції для перегляду рішення суду. Прикладом може послужити перегляд судових актів у порядку нагляду в судової РФ. Проте слід відзначити, що Європейським судом з прав людини елементи наглядового перегляду визнаються такими, що суперечать ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Суттєвою рисою контролю в системі цивільної юрисдикції є здійснення його органом судової влади. На сторінках юридичних видань інколи зустрічаються точки зору, автори яких не вбачають доцільності з боку судів в контролі за тими чи іншими сферами суспільного життя. О. О. Сергєєв і В. Г. Розенфельд, приміром, стверджують, що існуючий зараз механізм судового контролю не здатен необхідною

мірою забезпечити законність певних царин суспільного життя. Перевантаженість судів справами, що призводить до порушення строків їх розгляду й формалізму в їх діяльності, висока вартість юридичних послуг тощо ускладнюють, з їх погляду, можливість звернення до правосуддя не лише громадян, а й організацій [10, с. 25]. З таким підходом ми не погоджуємося з декількох причин, а саме:

– спеціалізація, територіальна дислокація судів та організація роботи суддів на сьогодні оптимально забезпечують умови функціонування судової влади з розгляду юридичних справ;

– аналіз розглянутих судами справ показує, що строки розгляду цивільних справ значно скоротилися порівняно, наприклад, з 2003 р.;

– недодержання строків розгляду справ майже не спостерігається при перегляді судових рішень судами апеляційної інстанції;

– порушення строків розгляду касаційних скарг судом касаційної інстанції саме по собі не тягне порушення прав заінтересованих осіб, оскільки касаційне оскарження не призупиняє дії оскаржуваного акта, до того ж при його скасуванні цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість перегляду цивільної справи за нововиявленими обставинами.

Характеризуючи контрольну функцію правосуддя та її прояв у цивільному судочинстві, відзначимо інституціоналізацію судової контрольної функції. Це означає, що за судовими рішеннями, що приймаються при реалізації правосуддя в порядку цивільного судочинства, існує контроль з боку судів апеляційної й касаційної інстанцій. В. М. Гарашук справедливо підкреслює, що розширення повноважень судів не слід розглядати як певного роду індульгенцію для виведення суду з-під контролю суспільства. Небезпека безконтрольного суду, штучне створення з нього, так би мовити, істини в останній інстанції (за прикладом КПРС) є досить реальними. Однак навряд чи можна погодитися з пропозиціями вченого, що попередити таке становище можна шляхом залучення заінтересованих осіб у кваліфікаційні комісії суддів зі скаргами на дії (бездіяльність) посадових осіб органів судової влади [3, с. 93-95]. На наше глибоке переконання, сам по собі цей процес (і навіть притягнення судді до дисциплінарної відповідальності) необов'язково є наслідком перегляду акта правосуддя і навпаки. Тому законодавець і передбачив у законодавстві процесуальному та про судоустрій досить демократичну й розгалужену систе-

му судових органів, до функцій яких входить перегляд судових ухвал і рішень.

Контрольні правовідносини, контрольний правовий режим, ознаки контрольної діяльності, її структура, предмет, об'єкт і суб'єкти, а також принципи в системі цивільної юрисдикції мають свої особливості. У той же час, якщо розглядати контроль у широкому розумінні (за прикладом В. М. Горшеньова та І. Б. Шахова [5, с. 5-155]), варто визнати, що в загальному випадку вказані категорії в повному обсязі можна віднести до контрольного процесу як до одного з різновидів процесу юридичного в тому класичному вигляді, як їх дослідили вищезгадані науковці.

Контрольні суспільні правовідносини в структурі юридичного процесу, безумовно, існують. Але в цивільному процесі, будучи врегульованими нормами права, вони підкорюються загальній теорії цивільних процесуальних відносин, де функціонує система індивідуалізованих правових зв'язків, що передбачає існування зв'язку суду з конкретними учасниками вказаних правовідносин [7, с. 11, 12]. Тому не варто, як вбачається, виокремлювати в системі цивільної юрисдикції правовідносини контрольні, оскільки вони підкорені загальному вченню про цивільні процесуальні правовідносини.

Контрольно-процесуальний режим у цивільному судочинстві характеризується цивільною процесуальною формою. Об'єктом контрольної діяльності судів контролюючих інстанцій виступає дотримання законності у сфері цивільного судочинства, а предметом — рішення органів судової влади, які виносяться у зв'язку з її реалізацією. Суб'єктами контролю виступають наділені владними повноваженнями органи судової влади та матеріально й процесуально заінтересовані особи, яким законом надано право звертатися за захистом своїх або прав чи інтересів інших у визначених законом випадках.

*Принципи функції судового контролю* в розглядуваній системі потребують особливого підходу до їх вивчення. В адміністративному праві їх зміст доволі детально розкрив В. М. Гарашук [4]. При визначенні вказаних принципів контролю в системі цивільної юрисдикції вважаємо можливим за основу використовувати концепцію цього вченого з урахуванням, так би мовити, галузевого забарвлення принципів контрольної діяльності в цивільному процесі.

Наприклад, *загальноправовий принцип законності* треба розглядати разом з *конституційним принципом верховенства права*. Такий висновок

ґрунтується на конституційно-му положенні, що при відправленні правосуддя в цивільних справах правові акти органів судової влади зазвичай мотивувалися посиланнями не на закони, а на норми Конституції як на норми прямої дії.

*Принцип демократизму і гласності* означає відкритість проведення судових засідань із цивільних справ, крім випадків, установлених законом.

*Принцип професіоналізму*, як один з керівних у контрольній діяльності, передбачає наявність високої професійної підготовки суддів. Він нерозривно пов'язаний з принципом неупередженості посадових осіб органів судової влади, змістом якого є недопустимість прямої чи опосередкованої заінтересованості суддів у результатах розгляду справи.

*Принцип універсальності* полягає в тому, що в системі цивільної юрисдикції не повинні існувати непідконтрольні сфери, структури чи особи. Виняток

становлять рішення Верховного Суду України, які оскарженню не підлягають.

Надумку О.В. Рожнова, змістом *принципу оперативності* є вимога (а) швидкого розгляду й вирішення цивільної справи, що забезпечує наближення реалізації наступної процесуальної дії суб'єктів цивільного судочинства з уже реалізованою попередньою і (б) винесення правильного рішення по справі [8, с. 11].

Прикладом вияву *принципу надання допомоги підконтрольній структурі* з метою виправлення допущених при розгляді цивільної справи помилок може служити узагальнення судової практики з указівкою на останні, а також рекомендації компетентних органів щодо застосування тієї чи іншої норми права. Указаному сприяють також науково-практичні конференції, семінари за участю суддів, де обговорюються найбільш актуальні питання судового правозастосування.

**Список літератури:** 1. Административно-процессуальное право Германии: Закон об административном производстве; Закон об административно-судебном процессе; Законодательство об исполнении административных решений: пер. с нем. / [В. Бергман, введ., сост.]. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 288 с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. *Гаращук В.М.* Деякі пропозиції щодо реформування судової системи та форм контролю за законністю // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 52. – С. 89-95. 4. *Гаращук В.М.* Принципи контролю та їх сутність // Проблеми законності : Республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 46. – С. 114-118. 5. *Горшенев В.М., Шахов И.Б.* Контроль как правовая форма деятельности. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с. 6. *Елисеєв Н.Г.* Гражданское процессуальное право зарубежных стран: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби : Проспект, 2004. – 624 с. 7. *Комаров В.В., Радченко П.І.* Суб'єкти цивільного процесуального



## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

права: текст лекцій. – Х. : Юрид. ін-т., 1990. – 52 с. 8. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Х., 2000. – 20 с. 9. Рисін О. О. Судовий контроль як особлива конституційна форма реалізації судової влади в Україні // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 233-239. 10. Сергеев А.А., Розенфельд В.Г. Административный контроль за законностью правовых актов органов местного самоуправления // Гос-во и право. – 2002. – № 12. – С. 25-30. 11. Сидоров І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 97-102. 12. Справа № 22-а-258/2005 р. // Архів Апеляц. суду Харк. обл. 13. Справа № 1560 // Архів місц. суду Орджонікідз. р-ну м. Харкова. 14. Тришина Е. Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Саратов : Сарат. гос. акад. права, 2000. – 29 с. 15. Тоцький І. До питання про неконституційність нового ЦПК у частині перегляду судових рішень // Юрид. журн. – 2004. – № 8 (26). – С. 123.

### ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ КОНТРОЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ПРАВОСУДИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ Гусаров К.В.

В статье рассматривается теоретическая конструкция контрольной функции правосудия в гражданском судопроизводстве с учетом отраслевой характеристики контроля в гражданском процессе.

*Ключевые слова:* контрольная функция правосудия, гражданское судопроизводство, принципы контроля, пересмотр и контроль в системе гражданский юрисдикции.

### THE THEORETICAL CONSTRUCTION OF CONTROL FUNCTION OF JUSTICE IN CIVIL LEGAL PROCEEDING Gusarov K.V.

The theoretical construction of control function of justice in civil legal proceeding according to the branch characteristic of control in civil process is analysed in the article.

*Key words:* control function of justice, civil legal proceedings, control principles, revision and control in system civil jurisdictions.

*Надійшла до редакції 12.01.2011 р.*